

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ONLINE DISPUTE RESOLUTION В СИСТЕМІ
АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ****CERTAIN ASPECTS OF USING ONLINE DISPUTE RESOLUTION IN THE SYSTEM
OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION METHODS**

Кравцов С.О., к.ю.н.

доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Петров М.С., студент III курсу факультету юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Фролов М.А., студент III курсу факультету юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано доцільність використання альтернативних способів вирішення спорів на противагу національному судочинству. Особлива увага приділяється аналізу та характеристиці деяких специфічних видів альтернативного вирішення правових спорів, які можуть здійснюватися за допомогою застосування онлайн-процедури. Також в даній статті проводиться порівняльно-правовий аналіз передумов та причин обрання сторонами спору процедур онлайн-вирішення спорів, аніж звертатися до національних судів. Проаналізований механізм застосування ODR у Нідерландах, де здійснюється пошук вільного медіатора, та зазначено, як це вплинуло б на Україну у випадку його застосування. У ході роботи розглядається приклад з практики США, де є певна особливість щодо застосування інституту онлайн-медіації. Досліджено думку вчених Беніхлефа К. та Гелінаса Ф. про застосування функцій ODR у сферах переговорів (negotiation), арбітражу, медіації. У ході аналізу відображено та окреслено специфіку кожного з даних інструментів. Наведений аналіз позитивних аспектів переговорної процедури, де було з'ясовано суть та окреслено приклади платформ її реалізації, зокрема через CyberSettle. Відображено у яких саме випадках міг бути застосований штучний інтелект із застосуванням даного механізму. Надалі у ході аналізу було розглянуто процедуру медіації, де у центрі дослідження статті розглядається досвід Італії, та застосування арбітражною палатою Мілану платформи RisolviOnline. Зазначено вплив цієї платформи на забезпечення неупередженості та анонімності медіаторів. На основі цього зазначено, які питання може вирішити онлайн-медіація у вітчизняній системі. Далі в статті наводиться роз'яснення дії дещо іншого рівня вирішення спірних правовідносин – арбітражу. Наведено успіхи застосування цієї форми у вирішенні спорів щодо доменних імен онлайн у Канаді за допомогою платформи eResolution. Наприкінці статті зазначається про застосування ODR у судовому процесі, розглядається це на прикладі Великої Британії, а саме системи e-court.

Ключові слова: позасудове вирішення спорів, онлайн-правосуддя, медіація, арбітраж, цивільний процес.

The article analyzes the validity of the statement that the resolution of disputed relations is possible not only within the framework of civil proceedings directly by judges of national courts. Attention is focused on several mechanisms of alternative resolution of legal disputes that can be implemented using the online procedure. The essence and content of the concept of ODR is revealed. The advantages of ODR over ADR have been investigated. Also, this article mentions the reasons given by British scientists, due to which it will be more effective for the parties to a disputed legal relationship not to go to court, but to use online dispute resolution procedures. The mechanism of ODR application in the Netherlands, where the search for a free mediator is carried out, is analyzed, and it is indicated how it would affect Ukraine in the event of its application. In the course of the work, an example from the US practice is considered, where there is a certain feature regarding the application of the institution of online mediation. The opinion of scientists Benikhlef K. and Gelinas F. about the use of ODR functions in the spheres of negotiations, arbitration, and mediation was studied. During the analysis, the specifics of each of these tools are reflected and outlined. An analysis of the positive aspects of the negotiation procedure is presented, where the essence was clarified and examples of platforms for its implementation were outlined, in particular through CyberSettle. It is shown in which cases artificial intelligence could be applied with the use of this mechanism. Further, during the analysis, the mediation procedure was considered, where the Italian experience is considered in the center of the article's research, and the use of the RisolviOnline platform by the Milan Arbitration Chamber. The impact of this platform on ensuring impartiality and anonymity of mediators is indicated. Based on this, it is indicated which issues can be solved by online mediation in the domestic system. Further, the article provides an explanation of the action of a slightly different level of resolution of disputed legal relations – arbitration. The success of using this form in resolving domain name disputes online in Canada using the eResolution platform is presented. At the end of the article, it is noted about the use of ODR in the judicial process, it is considered on the example of Great Britain, namely the e-court system.

Key words: out-of-court dispute resolution, online justice, mediation, arbitration, civil process.

Постановка проблеми. Право на доступ до суду є основним європейським стандартом цивільного судочинства. Актуальні події в Україні, що пов'язані із збройною агресією російської федерації віддалили українську систему правосуддя від якісного та своєчасного розгляду справи у суді. Регулярні перенесення судових засідань через сигнали повітряної тривоги, неможливість появи учасників справи безпосередньо у залі судового засідання та збільшення кількості справ, що мають бути розглянуті у судовому процесі спричиняє “колапс” в удосконаленні якості вітчизняного правосуддя, що віддаляє нашу судову систему від стандартів правосуддя Європейського Союзу. Головними проблемами національного судочинства стає безпосередньо завантаженість суддів та брак часу задля реалізації можливості своєчасного розгляду справ у розумні строки, що надалі

можна пов'язати із зменшенням якості судових рішень та як результат-перегляд даних справ у судах вищих інстанцій¹. Таким чином, доцільним є впровадження працюючої системи вирішення спорів онлайн, що надало б можливість зменшити навантаження на представників судової гілки влади та тим самим удосконалив національну систему правосуддя в аспектах своєчасності розгляду справ, якості надання правосуддя та можливості реалізації права доступу до правосуддя.

Аналіз сучасних досліджень. Наведені питання були висвітлені у роботах Роберта Регацоні, Естер ван ден Хьювель, Василюї Н.В. та інших.

¹ Rudenko, M., Malinovska, I., Kravtsov, S. Justice for judges in Ukraine: Looking for peace and strong judiciary institutions in a sustainable society (2021) European Journal of Sustainable Development, 10 (1), pp. 339–348. DOI: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p339

Мета статті. Метою статті є огляд доцільності імплементації процедури онлайн вирішення правових спорів у вітчизняне законодавство та аналіз ефективності застосування окресленого процесуального механізму із посиланням на досвід іноземних країн, зокрема держав-членів Європейського Союзу та США.

Виклад основного матеріалу. Завдання цивільного судочинства, які закріплені в ст. 2 ЦПК України – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави розглядається виключно через призму реалізацію судами своїх владних повноважень. Проте твердження про те, що тільки національне судочинство є єдиним і ефективним способом врегулювання спорів можна вважати хибним та дискусійним. Наприклад, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 197 Цивільного процесуального кодексу (далі-ЦПК) суд з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді [1]. Таким чином, учасники судового розгляду мають право на вирішення правового спору не тільки в межах судового засідання, а й шляхом застосування наведених вище інструментів врегулювання спірних правовідносин. В даному аспекті буде доцільним зосередити увагу на декількох механізмах врегулювання спорів, а саме на безпосередньо механізмах альтернативного вирішення правових спорів, що можуть відбуватися за онлайн-процедурою.

Розкриваючи дане питання крізь призму міжнародного досвіду, перш за все вважаємо за необхідне розтлумачити дефінітивну конструкцію «онлайн процедури вирішення спорів» чи як даний інститут називається у країнах *CC-Online dispute resolution* (далі-ODR). Єдиного визначення поняття ODR не закріплено у законодавстві ані України, ані інших іноземних країн, а тому визначення даного терміну є суто доктринальним, а отже основні ознаки даного інституту можуть тлумачитись багатьма правовими школами по різному. Загалом ODR виник наприкінці 1990-х як наслідок використання *alternative dispute resolution* (далі-ADR), зосереджуючи свою увагу на найефективніших способах використання даних або інформаційних технологій, які можуть допомогти сторонам у вирішенні спору. Крім того, як ADR так і ODR відносяться до процесу вирішення спорів за межами суду². Він містить різноманітні методологічні підходи та процесуальні механізми, або, інакше кажучи, вирішення питань поза судовим простором. Останнім часом велика кількість науковців і юридична спільнота загалом визнали це як дієву стратегію або ж методику вирішення правових конфліктів. З іншого боку, ODR – це вид вирішення спорів які використовують інформаційні технології для вирішення правових спорів між сторонами [2].

Слід зазначити, що ODR використовує ті ж методи, що й інші альтернативні форми вирішення правових спорів, наприклад «переговори, медіація й арбітраж». Незаперечним є те, що ODR є альтернативою ADR і що ODR є набагато ефективнішим, дешевшим і швидшим, ніж ADR. Одна із найзначніших переваг ODR полягає в тому, що він стимулює використання штучного інтелекту в юридичній професії, що з часом допоможе знизити робоче навантаження на суди та учасників процесу альтернативного вирішення спорів; так само багато угод включають положення про можливість вирішення можливих спорів шляхом медіації або ж арбітражу задля уникнення затягнення строків розгляду справ у судовому порядку [3]. Більш того, про-

фесор Наурін Ахтар зазначає, що досить часто сторони спірних правовідносин не можуть дозволити собі звернутися до суду через низку причин: наприклад, позов, що є дорогим для сторін спірних правовідносин, вимога щодо надання значної кількості вагомих доказів та пред'явлення їх у чітко визначеному законом порядку, що дуже часто ускладнює процес розгляду справи або ж руйнує ділові відносини між суб'єктами як бізнес спільноти, так і в міжособистісному просторі [12, с. 151]. Таким чином, даний механізм вирішення спорів включає у себе особливості щодо спрощення процесу урегулювання спірних правовідносин без залучення сторін до розгляду справи у судовому процесі, що може значно ускладнити ефективність врегулювання даних правовідносин.

Додатково, ODR можна визначити як розгортання програм і комп'ютерних мереж для вирішення спорів методами ADR (*alternative dispute resolution*) [4, с. 8]. Аналіз даного визначення дає зрозуміти, що основним аспектом механізму ODR є саме онлайн-процедура (тобто, застосування цифрових мереж та подібних інструментів). Різноманіття даних інститутів застосування ODR є доволі поширеним, наприклад, у Нідерландах функціонує окрема платформа щодо пошуку вільного медіатора для вирішення правового спору в позасудовому порядку та онлайн [5]. Сутність даного механізму є доволі цікавою, адже завдяки цій платформі особа, що потребує залучення медіатора для вирішення правового спору може не тільки зберегти власний час, а й зменшити навантаження на суд. Проводячи аналогію з Україною можна зазначити, що завдячуючи удосконаленню вітчизняного інституту онлайн-медіації стане можливим вирішення малозначних спорів, це сприятиме зменшенню кількісного показника звернення до суду). Аналогічний механізм доволі давно функціонує у США, де було розроблено унікальну платформу для взаємодії з медіаторами [6]. Основною характеристикою, що подібна до наведеного вище нідерландського додатку є аналогічна онлайн-процедура пошуку та участі медіатора, але є певна відмінність. У загальнодоктринальних та правозастосовчих підходах в США зазначається, що якщо сторони не знайшли примирення шляхом медіації, то обраний ними медіатор може порекомендувати їм позицію вирішення спору, тим самим трансформуючись в арбітра [4, с. 12]. Отже, наведені приклади застосування ODR привертають увагу на застосуванні ADR шляхом введення спеціальних онлайн-платформ, що є доцільним в аспектах ефективності та зручності вирішення правових спорів, що могло б мати місце у вітчизняній правовій системі (наприклад, в Україні дана платформа могла б мати аналогічну структуру із Електронним Судом, але була б більш децентралізована як у Нідерландах, де більше свободи дій надавалося б саме суб'єктам, що шукають альтернативного вирішення власного правового спору).

Аналізуючи окреслене питання далі, доцільним буде виокремлення сфер, де процедура ODR може мати місце застосування. Вище було окреслено приклади із застосування інституту ODR в аспекті медіації, як способу альтернативного вирішення правових спорів, але цей перелік способів ADR є дещо ширшим. На думку вчених Бенікс-лефа К. та Гелінаса Ф. застосування функцій ODR матиме місце в таких сферах, як переговори (*negotiation*), арбітраж, медіація, а також окремий інститут, що об'єднував би у собі усі три наведені способи ADR [7, с. 44]. Доцільним є аналіз кожної з цих запропонованих сфер з метою виявлення позитивних та негативних аспектів функціонування наведених механізмів.

Переговірну процедуру (*negotiation*) можна розглядати як найпростішу форму вирішення спорів, що виникають між сторонами. Простотою даного механізму є відсутність третьої сторони у вирішенні спірних правовідносин (на відміну від медіації, де залучається медіатор або арбітражу, де роль третьої сторони виконує арбітр). Пере-

² Yu. Prytyka, V. Komarov, S. Kravtsov 'Reforming the Legislation on the International Commercial Arbitration of Ukraine: Realities or Myths' 2021 3(11) Access to Justice in Eastern Europe 117–128. DOI: 10.33327/AJEE-18-4-3-n000074

говори, як ADR в аспекті застосування механізмів ODR можна розглядати не крізь призму створення окремої процедури вирішення спору, а як створення спеціальної платформи, де вже безпосередньо на самих сторонах буде лежати тягар вирішення спірних правовідносин між ними. Прикладом можуть бути малозначні спори, де сторони можуть врегулювати спір за «віртуальним столом переговорів». Проте постає питання того, чим буде відрізнятися дана процедура від звичайного вирішення спорів, наприклад, із застосуванням платформ Zoom чи Skype. Відповідь лежить саме у площині створення окремої платформи, що окрім надання доступу до безпосередньо переговорів, може надати можливість до правового закріплення результатів даних переговорів. Тут мова йде безпосередньо про формування результатів переговорів шляхом підписання договору, що буде формуватися штучним інтелектом, що буде технічною основою даної платформи. Наприклад, платформа CyberSettle [8], яка діє за спеціальною процедурою сторони вписують бажаний результат переговорів у параметри вирішення спору, аргументи, а платформа у свою чергу пропонує усі можливі варіанти вирішення правового спору з посиланням на норми відповідного законодавства (у даному випадку-США) та судову практику. Створення схожої платформи в Україні може мати місце у сфері вирішення, наприклад, спорів щодо вирішення питання про розподіл майна подружжя після розлучення, де дана платформа за наявності введених даних щодо наявного майна сторін могла б розраховувати частки у спільній сумісній власності, належних кожній стороні, з метою уникнення довготривалих судових процесів щодо розподілу майна, де зазвичай нехтується принцип розумності строків судового провадження. Таким чином, такий механізм переговорної процедури із залучення створеного для платформи штучного інтелекту міг би значно пришвидшити час розгляду окремих правових спорів.

Наступною ланкою ODR можна розглядати згадану вище процедуру медіації. Даний механізм відомий праву України, так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію»: медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [9]. Дане визначення не є відмінним від процедур медіації у інших країнах і змістовне визначення є однаковим, але для України звичним є те, що медіація проводиться у порядку «віч-на-віч», де сторони самі шукають медіатора по різним каналам зв'язку, адже в Україні відсутня окрема платформа для медіації (окрім сайту MediationHelp, що не набув значного поширення у громадян та держави). Посилаючись на досвід іноземних країн можна зазначити, що дані держави удосконали інститут медіації шляхом імплементації цифрового аспекту у дане правове поле. Яскравим прикладом є досвід Італії, де процедура онлайн-медіації набула свого розвитку ще у 2008 році із заснуванням спеціальної платформи Risolvi-Online. Окрім декларативного закріплення даної платформи, вона набула офіційного визнання та застосування у Chamber of Arbitration of Milan (арбітражної палатою Мілану). У подальшому дана платформа еволюціонувала та було впроваджено декілька рівнів вирішення спорів шляхом застосування даного застосування: вирішення малозначних спорів із залученням медіатора у текстовому чаті або ж вирішення складних комерційних спорів, де безпосередньо залучається медіатор або вже член арбітражної палати Мілану [10, с. 35]. Також слід зауважити, що дана платформа є унікальним механізмом саме через процедуру розподілення медіаторів, що унеможливило упередженість медіатора та закріпило повну анонімність усіх трьох сторін. Проводячи аналогію, доцільним буде зазначити, що національна судова система ЄСІТС здійснює такий же розподіл справ до суддів за випадковим порядком, таким чином,

впровадження аналогічного механізму у національну систему медіації буде доцільним в аспекті забезпечення неупередженості та непідкупності медіатора. Аналогічна вимога щодо неупередженості та анонімності медіаторів закріплена у Нідерландах на законодавчому рівні. Так, відповідно до Netherlands Mediation Rules, усі особи, присутні на медіації, зобов'язані дотримуватися правил таємниці та конфіденційності, що унеможливило подальшу упередженість медіатора, як третьої сторони [4, с. 7]. Отже, удосконалення вітчизняної системи онлайн-медіації може вирішити питання ефективності позасудового врегулювання правових спорів між сторонами шляхом залучення неупередженого медіатора, що своїми діями буде здатен врегулювати сформований між сторонами спір. Цінність даного інституту стане актуальною саме в аспекті вирішення не тільки малозначних трудових чи сімейних спорів, а й, наприклад, комерційних спорів між компаніями, що набуло практики у Італії, як було зазначено вище.

Окрім наведеного вище, процедура ODR також може включати арбітраж, як елемент ADR. Процедура арбітражу, як ADR розглядається як спосіб врегулювання спірних комерційних відносин на міжнародному рівні. Так, відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» – Закон виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, і необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку [11]. Отже, даний метод ADR можна розцінювати як дієвий механізм щодо врегулювання спірних правовідносин на дещо вищому рівні, ніж медіація або переговорна процедура, адже під час арбітражу залучається третя особа-арбітр, що не просто пропонує вирішення справи, як медіатор, а безпосередньо виносить постанову про вирішення спірних правовідносин із застосуванням норм права, звичаїв ділового обороту та торговельних звичаїв (наприклад, щодо спірних відносин у сфері мореплавства). Удосконалення даного механізму та перенесення особливостей даного виду ADR у площину ODR не набуло широкого поширення у світі, але певні успіхи у реалізації даного інституту є у Канаді (слід зазначити, що застосування даного інституту стосується не сфери комерційних спорів у сфері, наприклад, мореплавства, а у сфері реєстрації доменних імен). На даний момент використовується онлайн-арбітраж канадською компанією eResolution, віртуальним судом для врегулювання спорів щодо доменних імен. ICANN (Інтернет-корпорація з присвоєння імен і номерів) має акредитовану платформу eResolution для врегулювання суперечок щодо доменних імен онлайн. Правові спори у цій площині вирішуються відповідно до Уніфікованої політики ICANN щодо вирішення спорів щодо доменних імен. Скаргу на доменне ім'я можна подати онлайн за допомогою спеціальної мережі. Арбітр розглядатиме питання сторін претензій відповідно до Політики ICANN і Правил ICANN. За результатами проведення арбітражного онлайн-засідання, арбітр видає юридично обов'язкове рішення і за результатами цього рішення сторони зобов'язані виконати його [4, с. 9]. Перенесення даної онлайн платформи у площину врегулювання інших комерційних сфер буде доцільним в аспекті переведення арбітражу у новий онлайн-формат, що буде включати не тільки проведення засідань в онлайн-форматі, але за допомогою спеціально створеної платформи можливим стане а) подання заяв до арбітражного суду через спеціально створений додаток; б) збереження анонімності між сторонами задля забезпечення їхньої конфіденційності; в) можливість вибору незалежного та неупередженого арбітра, що буде обиратись за допомогою спеціально створеного алгоритму платформи. Загалом, дана процедура буде актуальною у вирішення комерційних спорів

між сторонами з метою унеможливлення затягнення процесуальних строків, що характерне для системи судів.

Доцільним буде зауважити не тільки про застосування системи ODR в аспекті позасудового урегулювання спорів, але й застосування даного механізму безпосередньо у судовому процесі. У даній ситуації доцільним є посилення на досвід Великої Британії та запроваджені у даній системі e-court (варто зауважити, що Україні відомий інститут Електронного суду, але даний механізм значно відрізняється від того, що відомий праву Великої Британії). Так, окрім застосування відомого Україні інституту онлайн-засідань із застосуванням відео-зв'язку, у Сполученому Королівстві спеціальна програма використовує математичні процедури для винесення судових рішень по суті, з або без прямого контролю людини. Крім того, судові рішення, зроблене за допомогою алгоритмів поєднує процедуру прийняття рішень з інформацією, що надходить до системи сторін і формує висновок. Процедура також може включати певну синхронізацію та оцінку цифрових доказів. Так, цей механізм було закріплено у Civil Resolution Tribunal Act у 2012 році і свою повноцінну роботу він почав у 2016 році. Наразі, завдяки даній платформі було дозволено врегулювати незначні претензії з максимальною вартістю 5000 фунтів [12, с. 155].

Висновок. Таким чином, впровадження механізмів ODR у сучасний правовий простір України стане доцільним та дієвим механізмом в урегулюванні правових спорів

між сторонами завдяки наявності великої кількості переваг. Такі переваги використання ODR стануть гарантіями дотримання такого європейського стандарту судочинства як розгляд справи в розумні строки. Саме цей інститут в умовах сьогодення не може себе реалізувати в національних судах в певній мірі через наявність великої кількості процесуальних перепон (відправлення повісток-повідомлень, отримання доказів щодо оповіщення сторін про розгляд справи тощо). Крім того, як показує досвід іноземних країн-імплементация процедур ODR у простір вирішення правових спорів виведе застосування процедур ADR на новий рівень. Так, платформи ODR будуть вагомим чинником у питанні реалізації принципів ефективності розгляду справ, адже завдяки цьому сторони зможуть отримати обґрунтоване та чітке рішення із дотриманням вимог законодавства та урахуванням вимог сторін спірних правовідносин (з боку арбітра чи медіатора), конфіденційності та анонімності (завдяки спеціальним можливостям платформ сторони можуть бути анонімними, проводячи аналогію з досвідом Італії, про що зазначалося вище), неупередженості, адже спеціальний онлайн-алгоритм буде обирати та розподіляти третю сторону в ADR неупереджено на підставі коду (за аналогією із дієвим механізмом ЄСПТ в Україні), швидкості розгляду та вирішення правових спорів, бо завдяки даним способам затягування процесуальних строків буде майже неможливим та не вигідним для сторін спору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України. Офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 19.03.2023).
2. Ebner, N., & Zeleznikow, J. (2016). No Sheriff in Town: Governance for Online Dispute Resolution. *Negotiation Journal* 32 (4). 297–323.
3. Salter, S. (2017). Online Dispute Resolution and Justice System Integration: British Columbia's Civil Resolution Tribunal. *Windsor Yearbook of Access to Justice* 34 (1). 112–129.
4. Online dispute resolution as a solution to cross-border e-disputes an introduction to ODR. *Esther van den Heuvel*. URL: <https://www.oecd.org/digital/consumer/1878940.pdf>
5. Dovendi.com. *Website*. URL: <http://www.onlinemediators.nl> (дата звернення: 04.04.2023).
6. Mediate.com. *Website*. URL: <http://www.onlinemediators.com> (дата звернення: 04.04.2023).
7. Lex Electronica, vol. 10, n°2 (Été/Summer 2005). URL: https://www.lex-electronica.org/files/sites/103/10-2_benyekhlef-gelinas.pdf
8. Cybersettle.com. *Website*. URL: <http://www.cybersettle.com/> (дата звернення: 04.04.2023).
9. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021. № 1875-IX. Офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 04.04.2023).
10. RisolviOnline: Online Mediation from a Very Practical Point of View Roberta REGAZZONI . URL: <https://ceur-ws.org/Vol-430/Paper5.pdf>
11. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.1994 № 4002-XII. Офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text> (дата звернення: 11.04.2023).
12. Online Dispute Resolution as a Solution to E-Commerce Disputes: A Comparative Study of Pakistan and UK. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*. Vol. 28, No. 03, 2022. URL: https://cibgp.com/article_17446_95dbf1f5b38e8bf45e76e3eb93c09169.pdf